

अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव कवितामा बिम्बविधान
Imagery in poem 'Astivvako Dabima Sabatko Baila Utsav

अनिल Anil अधिकारी Adhikari (१)

उपप्राध्यापक, नेपाली विभाग, महेन्द्र मोरङ आदर्श बहुमुखी क्याम्पस, विराटनगर

Lecturer, Nepali Department, Mahendra Adarsha Multiple Campus, Birtatnagar

aniladhikaribhojpur@gmail.com

रेखा Rekha रेग्मी Regmi (२)

उपप्राध्यापक, नेपाली विभाग, म्याग्दी बहुमुखी क्याम्पस, म्याग्दी (बेनी)

rekharpaudel@gmail.com

लेखसार

गुणात्मक अनुसन्धानविधि, पाठविश्लेषणकेन्द्री ढाँचा र विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग हुने यस लेखको सैद्धान्तिक आधार बिम्बविधान हो । बिम्ब मूलभूत रूपमा साहित्यको शैलीयतत्त्व रहे पनि कृतिमा प्रतीयमान र व्यङ्ग्यार्थ सिर्जना गरी स्तरीय भावाभिव्यञ्जना र कलात्मक सौन्दर्य निर्माण गर्ने संरचक घटक हो । सङ्क्षिप्तताभिन्न बृहत्तर विषयलाई समावेश गर्ने सामर्थ्य भएको बिम्ब इन्द्रियतत्त्वले अनुभूति गर्ने तथा मानवसंज्ञानका आधारमा अर्थिने विशेषताका कारण साहित्यको शिल्पविधानलाई सुगठित तुल्याउने माध्यम बनेको छ । मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक र शैलीपक्षीय बिम्बको प्रयोग भएको प्रस्तुत कविता बिम्बप्रयोगका कारण शक्तिशाली अभिव्यक्तिका रूपान्तर भएको कृति हो । यस कवितामा मनोवैज्ञानिक बिम्बको प्रस्तुति मानवअस्तित्वको अस्पष्ट र धूमिल पक्ष पक्षलाई सन्दर्भित गर्दै स्वतन्त्रताविहीन नेपाली समाजको पीडाबोध र दमनका कारण सृजित जीवनको विसङ्गतता र व्यङ्ग्य तथा अपहरित मानवअस्तित्वको वास्तविकतासम्बद्ध पक्षको उद्घाटन गर्ने माध्यम बनेको छ । यस कवितामा सांस्कृतिक बिम्बले मानव अस्तित्वलाई ईश्वरीय सत्ताका सामु निरीह तुल्याई निस्सारता र विसङ्गतितर्फ धकेलेको, मान्छेमाथि वर्चस्व स्थापना गर्न सर्वशक्तिमान शक्तिको परिकल्पना गरी मान्छेमाथि नै दमन गरेको तथा विषय प्रस्तुत गरेको छ । यस लेखमा कवितामा आएका शिल्पशैलीगत बिम्ब नेपाली समाजको गतिहीन वास्तविकतालाई सङ्केत गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत भएको विषयमा विमर्श भएको छ ।

Abstract

This research article is primarily concerned with the research problem on the use of imageries in the poem 'Astivvako Dabima Sabatko Baila Utsav'. The theoretical base of this article is on qualitative research method, textual analysis method by using imageries. Even if image is the style of literary writings, it also explores the innermost feelings of the artist and the artistic beauty of the text. By the use of limited diction, the artist succeeds to express broad perspective by the use of imageries. The imageries can be perceived with our senses and the knowledge we acknowledge through them make us feel how well-organize craft is the work of art. The poem 'Astivvako Dabima Sabatko Baila Utsav' implying the imageries from the psychological, cultural and crafty perspective and therefore, it sounds a powerful expression. By the use of psychological imageries, in the text, there is the discloser of the human existence that is under shade and through this medium the imageries show the relevance of unclean human existence addressing the feelings of the deprived Nepalese society for freedom and the evils created from the oppression, the deprivation of freedom, seize of human existence and so on. The function of cultural imageries in the poem has presented the fragile human existence in front of the divine power and push the human existence to void and presume the super power to rule upon humankind. The crafty imageries used in the poem depict the harsh reality of slow paced Nepali society.

शब्दकुञ्जी : बिम्बविधान, मानवसंज्ञान, निस्सारता, सर्वशक्तिमान शक्ति, शिल्पशैली

Keywords: Imageries, Acknowledgement, Void, Divinity, Craft

विषयप्रवेश

प्रस्तुत लेख “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव” कवितामा बिम्बविधान मुख्य समस्यामा केन्द्रित छ । प्रस्तुत कवितामन रचयिता वैरागी काइँला (१९९६) हुन् । उनको यो कविता प्रथमपटक रूपरेखा पूर्णाङ्क ३८ (२०२१) प्रकाशित भई वैरागी काइँलाका कविता (२०३१) मा सङ्ग्रहित भई पुनर्प्रकाशित भएको कविता हो । आयामेली आन्दोलनका मूलभूत स्थापनामा आधारित यस कवितामा पूर्वीपाश्चात्य ऐतिहासिक तथा परामनोवैज्ञानिक लोकसांस्कृतिक विश्वासको माध्यमबाट समकालीन नेपाली समाजको सामाजिक/राजनीतिक सन्दर्भमाथि टिप्पणी भएको छ । प्रस्तुत कविताको मुख्य प्राप्ति वैयक्तिकताबाट बचाई निर्वैयक्तिकता तथा वस्तुपरकतातर्फ डोऱ्याई अभिव्यक्तिगत तीक्ष्णताका साथै सिर्जनात्मक आवेगका तत्क्षणतालाई बौद्धिकतासँग जोड्ने काव्यशिल्प एवम् ती सन्दर्भलाई सचेत बिम्बप्रतीकका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्नसक्ने काव्यिक सामर्थ्यको संयोग हो । यस कवितामा जीवनको पूर्ण पक्षलाई विसङ्गतिको चक्रभित्र सृजित जीवनका इच्छामा विद्यमान विद्रोह र अस्तित्वको अवधारणा मुखरित भएको छ । मुक्त लयमा संरचित प्रस्तुत कविता भाषिक कलात्मकता र अनुशासित प्रस्तुतीकरणको नमुना हो । नेपाली कविता परम्परामा आयामेली चिन्तनको अन्तर्वस्तु अभिव्यञ्जित भएको यस कृतिमा सटीक ढाँचामा परम्परित, मानसिक र शिल्पगत अभिवृत्तिलाई द्योतन गर्ने बिम्बको प्रस्तुति भएको छ ।

बिम्ब कविताको सम्पूर्ण संरचनात्मक एवम् रूपविन्यासगत आयामलाई सङ्क्षिप्त स्वरूपमा समेट्न सक्ने सामर्थ्ययुक्त काव्यिक शिल्प हो । बिम्बले कृतिलाई सौन्दर्यात्मक भाषिक संरचनाका रूपमा स्थापित गर्ने सन्दर्भमा सबल र सार्थक भूमिका निर्वाह गर्ने शैलीपक्षीय तत्त्वको भूमिका निर्वाह गर्दछ । साहित्यशास्त्रका विकासशील सन्दर्भमा बिम्बको औचित्य, उपादेयता तथा सृजनप्रक्रियामा यसको योगदानको विषयमा अलग्गै विवेचना नभए पनि यसको सार्थक उपस्थिति अलङ्कार तथा अलङ्कार प्रविधिको प्रयोगका सन्दर्भमा भएको छ । बिम्ब कुनै विषय वा त्यसको प्रतिबिम्बन हुने माध्यमका रूपमा रही साहित्यमा विषयको गहनतालाई सङ्क्षिप्त रूपाकृतिमा समेट्न सक्ने सामर्थ्य भएको काव्यिक तत्त्व हो । संस्कृत काव्यचिन्तनमा बिम्बको अभिलक्षण काव्यिक अभिव्यञ्जनामा कुनै वस्तु वा विषयको प्रतिबिम्बका रूपमा प्रस्तुत गरी त्यसैका आधारमा उक्त वस्तु वा विषयसँग सम्बन्धित सन्दर्भ स्वतः सन्दर्भित हुने सङ्क्षिप्तीकृत औचित्यशैलीको परिचायक रहेको तथ्य प्रस्तुत भएको छ । पाश्चात्य साहित्यशास्त्रमा बिम्बवाद साहित्यिक अभियान नै सञ्चालन भई यसको सौन्दर्यात्मक उपादेयताका विषय स्थापित हुनुले कवितामा बिम्बको भूमिका तथा यसको सार्थक उपस्थितिलाई पुष्टि गर्दछ । संस्कृत काव्यचिन्तनमा विशेष चर्चाको विषय नरहे पनि पाश्चात्य काव्यचिन्तनमा बिम्बलाई सिर्जनाको शैलीपक्षीय संरचक घटकको स्थान प्राप्त छ । बिम्ब कविताको मुख्य संरचक घटकका स्थानमा स्थापित नहुनु यसको सीमा हो । कविता सङ्क्षिप्त आयामभित्र विराटताको प्रतिबिम्बन गर्ने विधा रहेकाले पनि संरचनागत सङ्क्षिप्त ताभित्र विषयको व्यापकतालाई समेट्ने प्रयोजनका लागि बिम्बको उपस्थिति सार्थक रहने गर्दछ । अधिकतर प्रतीकात्मक सन्दर्भबाट निर्माण भएको अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव” कविता बिम्बविधानका कोणबाट अध्ययनीय सामग्री हो ।

प्रस्तुत लेखको प्रमुख समस्या “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव” कवितामा बिम्बविधानको निरूपण गर्नु नै हो । यस कवितामा प्रस्तुत भएका विविधतापूर्ण बिम्बका आधारमा काव्यिक शिल्पको अध्ययन हुने यस लेखमा प्रस्तुत मुख्य समस्याको समाधानका लागि कृतिमा प्रयोग भएका बिम्बका आधारमा कवितामा मनोवैज्ञानिक बिम्ब, सांस्कृतिक बिम्ब, शिल्पशैलीगत बिम्ब प्रस्तुतिको प्रयोजनको विश्लेषण भएको छ । यस लेख प्रमुख उद्देश्य काव्यिक संरचना निर्माण गर्ने शैलीतत्त्वका रूपमा परिभाषित तथा सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा भएको बिम्बका प्रतिमानका आधारमा कविताको अध्ययनका लागि प्राप्त रिक्ततापूर्तिमा केन्द्रित छ । यस लेखमा बिम्बका अतिरिक्त कविताका अन्य तत्त्वलाई आधार नबनाइनु सैद्धान्तिक सीमाङ्कन तथा “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव” कविताका अतिरिक्त अन्य कृति शोधक्षेत्र र विषयगत सीमाङ्कन हुन् ।

शोधविधि

पुस्तकालयबाट सामग्रीको सङ्कलन गरिने यस लेखमा प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्री उपयोग भएका छन् । प्राथमिक स्रोतको सामग्री “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव” कविता हो भने द्वितीयक स्रोतअन्तर्गत यस लेखमा उठान भएका समस्यासम्बद्ध सैद्धान्तिक र प्रायोगिक पक्षको विवेचना भएका सामग्री हुन् । प्रस्तुत लेखका लागि गुणात्मक अनुसन्धानविधिको उपयोग भएको छ । पाठविश्लेषणकेन्द्री ढाँचामा गरिने यस लेखमा प्राप्त सामग्रीको विवेचना र अर्थापनका लागि विश्लेषणात्मकविधिको प्रयोग भएको छ भने यसको मुख्य सैद्धान्तिक आधार बिम्ब हो ।

सैद्धान्तिक आधार

बिम्ब साहित्यको सौन्दर्यकारक शैलीतत्व हो । बिम्बले यसले काव्यिक संरचनामा कला र भावसौन्दर्य दुबैपक्षलाई आकर्षक स्वरूप दिई कृतिलाई सम्पूर्ण बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । कलाका माध्यमबाट भावसौन्दर्य सिर्जना गर्न सशक्त भूमिका खेल्ने यस शैलीतत्वले साहित्यिक बुनोटका लागि विशेष भूमिका खेल्दछ । कोशीय अर्थका तहमा सबैप्रकारका अभिव्यक्तिको प्रतिनिधित्व गर्ने बिम्ब साहित्यको आन्तरिक संरचना र त्यसको कलात्मक अभिव्यञ्जनाका माध्यमबाट भावलाई सूक्ष्म तहसम्म विस्तारित गर्ने आन्तरिक सौन्दर्यात्मक तत्व हो । संस्कृत काव्यचिन्तनमा अलङ्कारकै सादृश्यतख्वका रूपमा बिम्बको परिभाषा तथा यसको स्वरूप निर्धारण भएको छ । काव्यमा बिम्बप्रतिबिम्बको भावबोध गराई उपमान उपमेय सादृश्य सम्बन्धसूचक शैलीव्यवस्था काव्यबिम्ब हो (विश्वनाथ, सन् १९८१, पृ. ८३०) । कवितामा बिम्बप्रतिबिम्बको सादृश्य सम्बन्ध स्थापित भई भाव वा अर्थले उत्कर्ष प्राप्त गर्ने सन्दर्भमा यो कृतिको शैली निर्मापक तत्त्व बनेको अभिमत संस्कृत काव्यचिन्तनमा प्रस्तुत भएको छ । बिम्बको मूलभूत अभिलक्षण भन्नु नै छोटो, एउटै बिम्ब वा रूपकद्वारा निर्मित र बाह्य संसारबाट लिइएको दृश्य वा वस्तुको प्रत्यक्ष प्रस्तुतीकरणमा आधारित काव्यसृजनाको आधार हो (त्रिपाठी, २०६५, पृ. ८२) । बिम्बमा अवस्थित सङ्क्षिप्तता र गहन भाव प्रकटीकरणको सामर्थ्यका कारण यसको साहित्यिक महत्त्व स्थापित भएको छ ।

साहित्यमा बिम्बको सैद्धान्तिक मत स्थापनाका साथै यसको शैलीपक्षीय विश्लेषण गर्ने आधार पाश्चात्य साहित्यदर्शन तथा सिद्धान्तको योगदान छ । कविता सिर्जनापरम्परामा बिम्बवादको स्थापना हुनु तथा कविताको अभिव्यक्तिगत सङ्क्षिप्तताका साथै बिम्ब प्रतीयमान अर्थका लागि प्रभावकारी माध्यम भएकाले यसको सार्थक र सम्यक् उपस्थिति नै प्रस्तुतीकरणका लागि सशक्त माध्यम मानिन्छ । बिम्ब कविताको बुनोटस्तरीय संरचनामा प्रतिफलित हुने अमूर्त चित्रहरूको समुच्चय हो (पाउन्ड, १९७७, पृ. ९) । साहित्यले प्रस्तुत गर्ने वाच्यार्थ, लक्ष्यार्थ र व्यङ्ग्यार्थका साथै प्रतीयमान अर्थनिर्माण तथा त्यसको बृहत्तर स्वरूपलाई सङ्क्षिप्त आकारमा प्रस्तुत गर्नसक्ने सामर्थ्य बिम्बमा सन्निहित छ । कवि-लेखकले आफ्ना प्रतिपाद्य विषयलाई समन्वय गरी बाह्यजगत्को स्थूल, इन्द्रियगोचर तथा मनोजगत्को भावलाई वस्तुगत रूप दिई लेखनमा समाहित गर्ने प्रक्रिया बिम्बविधान हो (उपाध्याय, २०५५, पृ. ५२६) । बिम्ब वस्तुजगत्का माध्यमबाट मानव मनोविज्ञानका यथार्थलाई प्रतिबिम्बन गर्ने माध्यम हो । बिम्ब कृतिमा वर्णन गरिएको प्रतिच्छायामा सीमित विषय मात्र नभई कृतिका माध्यमबाट पाठक-भावकलाई दृश्यात्मक प्रतिच्छायाको अनुभव दिए वा नदिए पनि यसमा श्रव्यता, स्पर्शता, घ्राणत्व, आस्वाद्य र गतिशीलताका साथै दृश्यात्मकताको अनुभूति दिने गुण अवशिष्ट रहन्छ (अब्राहम, सन् २००७, पृ. ३११) । बिम्ब कृतिमा प्रयुक्त अप्रस्तुतलाई प्रस्तुत, उपस्थितिबाट अनुपस्थिति, सादृश्यविधान तथा व्यङ्ग्य र व्यञ्जनालाई प्रस्तुत गर्नका लागि सबैभन्दा उपयोगी तत्वका रूपमा बिम्बको उच्च भूमिका रहेको छ ।

बिम्बले कवितामा अभिव्यक्तिगत गहनता तथा अप्रस्तुत विषयका अनेकौं सन्दर्भसूचक अमूर्त भावलाई सङ्केतका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्ने भएकाले यो कृतिमा अन्तर्निहित अन्तश्चेतना प्रकटीकरणको माध्यम हो । बिम्ब विशिष्ट सङ्केत व्यवस्थाको प्रतिनिधित्व गर्ने सजीव वा निर्जीव वस्तुका रूपमा हुने सङ्केत व्यवस्था वा प्रतीक हो (कडन, २०१३, पृ. ९३९) । बिम्बको कवितालाई कला र भावसौन्दर्ययुक्त तुल्याई प्रतीयमान अर्थतर्फ उन्मुख गराउने भूमिकाका कारण साहित्यको शुद्धता र अस्तित्व यसका अवशिष्ट रहन्छ । बिम्बले कविता रचनाका सन्दर्भमा विषयगत विराटलाई सूक्ष्मस्वरूप दिई अभिव्यक्तिलाई चुस्त तुल्याउनका साथै विषयलाई गहनता प्रदान गरेको हुन्छ । बिम्बप्रतिबिम्बका माध्यमबाट सामान्य कथनबाट कृतिलाई आलङ्कारिक तुल्याउने सन्दर्भमा यसको भूमिका असीमित रहने गर्दछ । अङ्ग्रेजी भाषामा इमेज भनिने बिम्बको शाब्दिक अर्थ, छाया, दर्पण वा प्रतिबिम्ब हो भने यसको साहित्यिक सन्दर्भमा काव्यार्थ दिने यस तत्त्वसम्बन्धी परिभाषा र सन्दर्भभित्र शाब्दिक र साहित्यिक अर्थको व्यापक प्रयोग भएको छ (गौतम, २०६९, पृ. १) । कविता सङ्क्षिप्त संरचनामा विराट विषयलाई प्रस्तुत गर्ने विधा रहेकाले अभिव्यक्तिलाई सङ्क्षिप्त र शक्तिशाली तुल्याउन बिम्बको भूमिका सशक्त रहन्छ भने यसले कृतिलाई व्यञ्जनाधर्मी तुल्याउन स.वाहक पनि हो ।

साहित्यमा बिम्ब अन्तर्वस्तुगत गहनताका साथै सूक्ष्मकथनमा विषयगत विराटलाई समेट्ने काव्यतत्त्व हो । बिम्ब आन्तरिक सौन्दर्य निर्माण गर्ने सामर्थ्यका साथै बाह्यसौन्दर्य निर्माणका लागि आलङ्कारिकता सिर्जना गर्ने आधार पनि हो । साहित्यमा प्रयुक्त भाषा र अभिव्यक्तिलाई सङ्क्षिप्त एवम् शक्तिशाली तुल्याउने बिम्ब सृजित कृतिमा शब्दगत सङ्क्षिप्तताभित्र लाक्षणिकता एवम् अर्थगत चमत्कृति भई कविता कृतिलाई कलात्मक तथा व्यञ्जनाधर्मी तुल्याउने कवितातत्व हो (अधिकारी, २०७७, पृ. २६६-२६७) । बिम्ब कविता रचनाका सन्दर्भमा सङ्क्षिप्तता सिर्जना गर्ने कारक त हो नै यसले अभिव्यक्तिलाई कलात्मक तुल्याउनुका साथै जीवनजगत्का विराटलाई सूक्ष्मकथनका अन्तर्यमा प्रस्तुत गर्ने सामर्थ्य भएको यस तत्वले कृतिगत भावसौन्दर्य र यससँग सम्बन्धित सन्दर्भ कुन तहसम्म विस्तारित हुन्छ भन्ने विषयको पुष्टि गर्दछ ।

म्रष्टाले प्रतिबिम्बन गर्न खोजेको बृहत्तर विषयलाई सङ्क्षिप्त अभिव्यक्तिमा प्रस्तुत गर्ने सामर्थ्य भएको यस शैलीतत्वको कृतिमा उपस्थिति हुनु आफैमा अभिव्यक्तिगत सौन्दर्य स्थापित गर्ने आधार हुन् बिम्बहरू आफैमा सुन्दर हुन्छन् र ती आफैले कविको विशेषतालाई चित्रण नगरी प्रबल अनुभूतिलाई रूपान्तरण गरी कविको मौलिक प्रतिभाको प्रमाणका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गर्दछन् (सिंह, सन् १९९८, पृ. २४) । बिम्ब साहित्यका लागि अपरिहार्य शैलीतत्व रहने विषयको पुष्टि पाश्चात्य साहित्यमा बिम्बवाद विषयक साहित्यिक सिद्धान्तका अवधारणा निर्माताको अभियानबाट यसको महत्ता पुष्टि हुन्छ । बिम्ब अत्यन्त कम समयमा हुने बौद्धिकता र भावात्मकताको समिश्रणबाट निष्पन्न अभिव्यक्ति हो । बिम्ब म्रष्टा, सिर्जना र पाठकको मानसिकतालाई परस्परमा अन्वय गरी अर्थ प्रस्तुत गर्ने माध्यम भएकाले यो मान्छेको मनोविज्ञानसँग जोडिन्छ । सिर्जनामा प्रस्तुत भावमा प्रतिबिम्बित कविको अन्तश्चेतनालाई प्रकाहित गर्ने बिम्बको सार्थकता संज्ञानसँग सम्बन्धित हुने भएकाले यो मानव मनोविज्ञान र त्यसबाट निशुतः रहने आधार मिल्दछ । जीवनभर खर्चिएर ज्यादा ग्रन्थको निर्माण गर्नुभन्दा एउटा बिम्बको सृजनाभिन्न अत्योन्याश्रित ज्ञान र अर्थको सीमा कयौं गुण शक्तिशाली हुन्छ (माटा, सन् १९९६, पृ. १२४) । मानवीय संज्ञान सापेक्ष बिम्बको शक्ति निर्माण, निर्धारण र मापन हुने भएकाले यो कथ्यविषय प्रस्तुतिको माध्यमका साथै सूक्ष्म कलेवरमा स्थूल र सूक्ष्म सौन्दर्यभिन्न अमूर्त विषयलाई बृहत्तर सांस्कृतिक अभ्यास र मनोविज्ञानको अन्तर्तहसम्म बिस्तार हुने तथा सन्दर्भ प्रतिबिम्बनका लागि प्रभावकारी माध्यम हो ।

शब्द प्रतीक र अर्थप्रतीकको संरचनाविधान रहेको प्रतीक व्यवस्थामा कृतिभिन्न शब्दप्रतीकको महत्त्व रहने हुँदा शब्दबिम्ब वा पुराख्यानबाट प्राप्त हुने यो र यसप्रकारको अभिव्यक्तिको प्रयोगले सिर्जनालाई बुझ्न तिनको सन्दर्भसम्म पाठकलाई डोयाउँदछ । कवितामा स्थूल सौन्दर्यको प्रतिनिधित्व गर्ने यस तत्वको उपस्थिति बिना सूक्ष्म सौन्दर्यको अभिव्यञ्जना असम्भव छ (विमल, १९९५, पृ. २८२) ।

कवितामा बिम्बले संवहन गर्ने महत्त्वपूर्ण विषय कृतिमा प्रस्तुत आर्थीसामर्थ्य भएकाले यो समग्रमा आन्तरिक अर्थात् भावसौन्दर्य निर्माण गर्ने तत्व हो । बिम्बको यही विशेषताका साहित्यको भाषाशैलीगत सन्दर्भमा यसको अध्ययन शैलीको बृहत्तर छायाका अन्तर्यमा हुने गर्दछ । बिम्बलाई केन्द्रीय संरचक घटकका रूपमा लिई कविताको विश्लेषण गर्न असम्भव रहेको तथा यो अमूर्त विषयलाई मान्छेको संज्ञानसँग अन्वय गराउने विषय रहेकाले काव्यिक शैलीको महत्त्वपूर्ण घटक रहेको छ । प्रस्तुत लेखमा “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव” कविताको बिम्बपरक विश्लेषणका लागि पहिलो विषयगत विश्लेषण कवितामा मनोवैज्ञानिक बिम्बको विश्लेषणमा कृन्द्रित छ । यस लेखको दोस्रो र तेस्रो विषयगत विश्लेषण क्रमशः कवितामा सांस्कृतिक बिम्ब तथा कवितामा शैलीशिल्पगत बिम्ब हो । यी विषयगत अवधारणाका आधारमा प्रस्तुत कवितामा अभिव्यञ्जित बिम्बविधानलाई विश्लेषण र नतिजा पृथक् उपशीर्षक र त्यसका उपउपशीर्षकमा विभाजन गरी विश्लेषणसहित निष्कर्षमा पुग्न उपयुक्त ठहर्दछ ।

विमर्श र नतिजा

प्रस्तुत “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैला उत्सव” कविता रूपरेखा पूर्णाङ्क ३८ मा प्रथमपटक प्रकाशित भएको हो । वैरागी काँडैलाका कविता (२०३१) कवितासङ्ग्रहमा पुस्तकाकार रूपमा सङ्गृहीत भई पुनर्प्रकाशित भएको यो कविता स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रममा समावेश भई प्रकाशित भएको कविता हो । मानव अस्तित्व र अस्तित्व प्राप्तिका लागि गरिने सङ्घर्षको अन्तर्कथा अभिव्यञ्जित प्रस्तुत कवितामा पौराणिक कथ्यविषयका माध्यमबाट वर्तमान मान्छेको वास्तविकता प्रस्तुत भएको छ । आयामेली अन्दोलनका सापेक्ष मान्यताको अवलम्बन गरी संरचित प्रस्तुत कविता विधासिद्धान्तका दृष्टिले बिम्बप्रयोगको उच्च नमुना हो । यस लेखमा प्रस्तुत कवितामा प्रयोग भएका बिम्बविधानलाई मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक र शैलीशिल्पगत बिम्बका सम्बन्धमा अलगअलग उपशीर्षकमा क्रमशः सबिस्तार विश्लेषण गर्नु उपयुक्त ठहर्दछ ।

कवितामा मनोवैज्ञानिक बिम्ब

कवितामा प्रस्तुत भाषिक सङ्केतमा मानसिक प्रतिबिम्बका माध्यमबाट दृश्यात्मकता निर्माण भई कथ्यविषयमा गहनता वा व्यञ्जना सिर्जना हुने व्यवस्था मनोवैज्ञानिक बिम्बको अभिलक्षण हो । कृतिमा प्रस्तुत यसप्रकारका बिम्बले पाठक-भावकका मानसिकतामा प्रतिच्छायाका रूपमा प्रस्तुत हुन्छन् भने मानसिक प्रतिक्रिया र मानवीय संज्ञानसँगको पारस्परिक अन्तर्सम्बन्ध स्थापित भई विश्वास अर्थात् अर्थग्रहण गर्ने सन्दर्भसँग जोडिन्छ । बिम्ब र प्रतीकात्मकताको सघन उपस्थिति रहेको प्रस्तुत कवितामा छायात्मक, निजन्धारी, संवेदनात्मक, स्वप्न, यौन र यातुधार्मिक मनोवैज्ञानिक बिम्बका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् । बिम्बको सैद्धान्तिक अवधारणामा उपर्युक्त बिम्बको अध्ययन अलगगै गरिनुपर्ने अवधारणा रहे पनि वस्तुजगत्मा प्रस्तुत विश्वास र संज्ञान र त्यस विषयका बारेमा मानसिक प्रतिक्रियासम्बद्ध रहने भएकाले यसको सार्विक विशेषता भन्नु नै मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित पक्षको आधार हो । यस कवितामा प्रथमतः मनोवैज्ञानिक बिम्बका रूपमा छायात्मक बिम्बको प्रस्तुति निम्नलिखित पङ्क्तिमा भएको छ ।

हुँदीमा स्याउँस्याउँती उम्रिन्छन् मानिसरू
रेखामा घिमिन्छन् अपाहिज आकृतिहरू,

(काइँला, २०३१, पृ. ८०)

अस्पष्ट छायात्मक, धूमिल आकृतिपरक र बिम्बप्रतिबिम्ब भाव देखिने अभिलक्षणयुक्त प्रस्तुतिलाई छायात्मक बिम्ब भनिन्छ कविताको उपर्युक्त अंशमा यसको प्रतिबिम्बन भएको छ । छायात्मक बिम्बले साहित्यानुभूतिको एउटा छायापरक समूर्तनलाई पाठक मस्तिष्कमा उतार्न अहम् भूमिका खेल्ने विषय मान्छे जन्मनुको प्रक्रिया र तिनको वास्तविकतालाई पुष्टि गर्ने सृष्टिको प्रक्रियासँग सम्पृक्त छ । मनोवैज्ञानिक बिम्बका रूपमा यस उद्धरणमा समकालीन समयमा मान्छे जन्मनुको प्रक्रिया र त्यसको वास्तविकताको प्रस्तुति भएको छ भने प्रस्तुत उद्धरणले यस विषयको पुष्टि गर्ने सन्दर्भमा मान्छेको वर्तमान हुँदी अर्थात् परजीवी अस्तित्व अर्थात् अस्तित्वहीन अस्तित्वको गर्भासयबाट भइरहेको प्रतिच्छायाका माध्यमबाट भइरहेको विषयलाई पुष्टि गरेको छ । यस उद्धरणले मान्छे उत्पातिको आधार अर्थात् आमाको गर्भाशय नै अस्तित्वहीन र अत्यल्प अस्तित्वको छ भने त्यसबाट सिर्जना वा जन्म हुने वस्तुको संरचना स्वतः अपाहिज र सारविहीन हुने तथ्यलाई प्रस्तुत गरेको छ । वर्तमानमा अस्तित्वविहीन बनेर बाँच्नका लागि सङ्घर्षशील मान्छेका वास्तविकता निश्चित छवि अर्थात् चित्रका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्ने यस उद्धरणको मुख्य बिम्बात्मक सन्दर्भ मानव मानसिकतामा प्रतिबिम्बित छायात्मक प्रकृतिको रहेको छ भने सामाजिक व्यवहारबाट निर्मित विश्वास र त्यसको संज्ञानसम्बद्ध मानसिक संरचनाको प्रतिबिम्बन हुने निजन्धारी बिम्बको उपस्थिति कविताका निम्नलिखित अंशमा भएको छ ।

पुजारिनी !

किन भौँचिन्छन् लप्काहरू यज्ञकुण्डको

तिगेनजोडना !

काँसका थालमा उमारेको जोखानाका बोटहरूले,

(ऐजन, पृ. ७५) ।

धर्म, ईश्वर, अध्यात्म, लोकविश्वासजस्ता विषय लोकमानस अर्थात् मनोविज्ञानमा दीर्घकालीन अभ्यासबाट निर्माण हुने संज्ञान हो भने नितान्त लोककार्य र विश्वासका कारण सृजित लोकमान्यता र पारलौकिक विश्वासको मनोवैज्ञानिक प्रतिबिम्बनको काव्यिक प्रस्तुति निजन्धारी बिम्बका माध्यमबाट हुने गर्दछ । लोकसाहित्य, संस्कृति, लोकमान्यता, लोकविश्वास आदिको प्रतिबिम्ब भएका दन्त्यकवितात्मक, जादुपरक र आंशिक पौराणिकताको समेत भल्को दिने बिम्बलाई निजन्धारी बिम्ब भनिन्छ (गौतम, २०६०, पृ. १२१) । कौतूहल, मनोरञ्जन एवम् वैचित्र्यपूर्ण कल्पानिकता अभिव्यञ्जित हुने यस बिम्बमा परम्परागत संज्ञानको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ । प्रस्तुत कविताशमा किरात संस्कृति र लोकविश्वासमा विद्यमान विषयलाई पुजारिनी अर्थात् आमा र तिनका दुईभाइ छोराबीचको अन्तर्सङ्घर्षमा आमाको विवशतालाई प्रस्तुत गर्न जोखाना अर्थात् धामीभाँक्री प्रथाको प्रस्तुतिका माध्यमबाट समकालीन मान्छेको जीवनसङ्घर्ष र त्यो सङ्घर्ष पनि आफ्नैसँग अस्तित्व स्थापनाका लागि गर्नुपर्ने अवस्थाको विवेचनाका क्रममा भएको छ । नेपाली समाजमा विश्वासकै मुख्य आधार रहेको तन्त्रविद्या र यससम्बद्ध गतिविधिको माध्यमबाट मानवीय अस्तित्वको वास्तविक स्वरूप प्रस्तुत गर्ने यस कविताशको अन्तर्वस्तु निजन्धारी बिम्बका माध्यमबाट अभिव्यक्त भई काव्यिक अर्थलाई प्रतीयमान तुल्याएको छ । मानव मनोविज्ञानमा रहेको विश्वास तथा त्यसका अन्तर्यमा प्रस्तुत विषयलाई कथ्यमा प्रस्तुत गर्ने यस अंशमा निजन्धारी बिम्ब नै प्रतिपाद्य विषय हो भने यौन बिम्ब पनि यस कवितामा उपस्थित रहेको छ ।

शून्य ओछ्याएर खाटमाथि

फिलाहरूमा निद्रा चेपेर जो विस्मृत छौं

(काइँला, २०३१ पृ. ७२)

फुट्न लागेका कोपिलाले चेपेर कौमार्य

आलो कौमार्य !

धरती ओछ्याएर कोठाभरि भुइँमा.....

चाट्टै बोकाको जिब्रोले.....

आह ! मूल फुटोस्मूल फुटोस् ।

(काइँला, २०३१ पृ. ७४)

मान्छेको जैविक संरचना र त्यसको आवश्यकताको परिपूर्तिसँग सम्बन्धित विषयको प्रस्तुतीकरण यौनबिम्ब निर्माणको आधार हो भने यस कवितामा यौनबिम्बको सशक्त उपस्थिति रहेको छ । यस उद्धरणले समाज, सामाजिक व्यवस्था र तिनीहरूसँगको अथक सङ्घर्षका बीच शून्यबोध गर्न बाध्य मान्छेको मानवीय परिस्थितिलाई मान्छे र उसको वास्तविकतालाई प्रस्तुत गर्न विकृत यौनक्रीडालाई बिम्बका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । तत्कालीन नेपाली समाजको सामाजिक-राजनीतिक सन्दर्भ र त्यसले सिर्जना गरेको जीवन र जगत्को वास्तविक चित्र प्रस्तुत गर्ने यस कवितांशमा समाजको गतिशीलतामा लागेको पूर्णविराम र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा लागेको प्रतिबन्धका कारण उत्पन्न विषयम परिस्थितिमा म्रष्टा मानसिकतामा सिर्जना हुने विसङ्गत चेतनाको काव्यिक अभिव्यक्तिका साथै जीवनको बहुआयामिक पक्षको विश्लेषण गर्ने आयामिक दर्शनले मान्छेको वास्तविकता र अस्तित्वबोधको चेतना प्रस्तुत गर्न यौनबिम्बको प्रस्तुति सार्थक रहेको छ । यौन जैविक विषय भए पनि यसको प्रस्तुतीकरण मानसिक संरचनासँग जोडिई त्यसको वास्तविकता प्रकट हुने भएकाले यो मनोवैज्ञानिक बिम्बको महत्वपूर्ण पक्ष हो भने त्यसको सार्थक उपस्थितिले यस कवितांशले पाठक-भावकलाई तत्कालीन समाजको बन्द परिवेश र मानव मानसिकतामा आएका विद्रोहको अभिव्यक्तिका साथै जीवनलाई आदर्शवादी दृष्टिकोणबाट पूर्ण मानी हेर्ने दृष्टिकोणका विपरीत जीवनको अभ्यन्तर पक्षको प्रकटीकरणका लागि यौनबिम्ब उपयुक्त माध्यम बनेको छ । जीवनजगत्का अभ्यन्तर पक्षलाई प्रस्तुत नगरिएका कृतिले वास्तविक साहित्यको प्रतिनिधित्व गर्नसक्ने आयामेली दर्शनको पुष्टिका लागि निम्नलिखित कवितांशमा यौनबिम्बको प्रयोग भएको छ ।

काखमा टेबलमाथि मृगासन लिपेर पस्किन्छ स्वास्नीमान्छे

उन्मत्त भैरव

जिब्रोले टिपेर चाट्दछ

काठमाडौँका हरेक स्वास्नीमान्छेलाई, भोग्दछ ;

(काईला, २०३१, पृ. ७५)

आँधीले पिठ्यँमा घचेटेर

यी कापहरूबाट अँजुलीको शून्यमा चुहिए बीउहरू

(ऐजन, पृ. ७६) ।

प्रस्तुत कवितांश नेपाली संस्कृतिमा रहेको विश्वासलाई यौनबिम्बका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भसम्बद्ध छ । हिन्दूसंस्कृतिमा उन्मत्त भैरवको महत्व सन्तान प्रदायक रहने विश्वासका अन्तर्यमा शक्ति र सत्ताको आडमा आम नारीमाथि गरिने व्यभिचारको विकृत रूपको प्रस्तुतीकरणका लागि यौनबिम्ब उपयुक्त माध्यम बनेको छ । सहरी वातावरण र त्यसको निस्सासिंदो परिवेशमा मानसिक शान्तिका लागि गरिने धार्मिक कार्य तथा त्यसमा भैरव र त्यसभित्र पनि उन्मत्त भैरवको पौराणिक र सांस्कृतिक विश्वासमा मान्छेले आफूलाई समर्पित गरी स्वअस्तित्व स्थापना गर्न लागिरहेको सन्दर्भलाई बाच्यार्थमा राखी नियन्त्रित समाज र राजनीतिक व्यवस्थामा मान्छे अध्यात्मको शरणमा जानु आफैंमा जीवनको निरर्थकता हो भन्ने विषय मान्छेका लागि विकृत र विसङ्गत परिवेश हो भन्ने लक्ष्यार्थको पुष्टिका लागि यौनबिम्ब सहायक सिद्ध छ । यसका अतिरिक्त अश्लीलतालाई सभ्यताको नाममा ढाकछोप गरी स्वयम्लाई सम्यतासिद्ध पुरुष-नारी मान्ने कथित उच्च र उच्चमध्यम परिवारको विसङ्गत जीवनपक्षको उद्घाटन गर्न पनि यस बिम्बको सकारात्मक भूमिका छ भने यो कविताको प्रतीयमान अर्थ निर्माण गर्ने आधार पनि बनेको छ । यौनबिम्बका माध्यमबाट कविता रचनाको सन्दर्भगत परिवेशको सटीक र सारपूर्ण चित्रण भएको यस कवितामा मनोवैज्ञानिक बिम्बका रूपमा यातुधार्मिक बिम्बको पनि प्रस्तुति भएको छ ।

के भन्छन् ? द्वन्द्वयुद्धमा मान्छे र बाघको,

तितेपातीका गन्धहरू आकाश नपुदै काटिएर खस्दछन्-

(ऐजन, पृ. ७५) ।

अनुहार समातेर हेर, पुजारिनी !

फेरि पुरोहित र लार्डहरूले गेष्टपोका प्रेत आड चढाएर

(ऐजन, पृ. ७६) ।

यातुधार्मिकको तात्पर्य लोकविश्वासमा रहेका तर लौकिक अस्तित्वमा नरहेको सामाजिक-सांस्कृतिक अभ्याससम्बद्ध संज्ञान हो । साहित्यिक सन्दर्भमा तान्त्रिक विधि अर्थात् तन्त्रमन्त्र प्रविधि र अनुष्ठानद्योतक कार्यबाट उतारिएका बिम्बलाई यातुधार्मिक बिम्ब

भनिन्छ (गौतम २०६०, पृ. ११८) । प्रस्तुत कवितांशमा नेपाली संस्कृतिमा प्रचलित तन्त्रविद्याका अन्तर्तयमा धामीले पारलौकिक ईश्वरीयसत्ताको आह्वान गर्ने र त्यसको आराधनापछि स्वयमुलाई देउता चढेको घोषणा गरी जोखना हेर्ने परम्परागत विषयलाई बिम्बका रूपमा चयन गरी कथ्यनिर्माण गरेको छ । यस कवितांशमा प्रथमतः किरात लोकविश्वासअनुसार एक आमाका दुइ सन्तान मान्छे र बाघको सम्बन्धका बारेमा प्रचलनमा रहेको मिथकसम्बन्धित विषयलाई तन्त्रविद्याका माध्यमबाट प्रस्तुत गरी प्रकृति र मानवसङ्घर्षको सृष्टिदेखि चलिरहेको परम्पराका माध्यमबाट समकालीन समाज र यसको अन्तर्वस्तुको चित्रण भएको छ । लोकविश्वासमा जीवित विषयको साक्षात्कार वर्तमानमा मान्छेको आकृति धारण गरेका तथा सभ्यताको नाममा मानवअधिकारकै विरोधी तत्वका कारण अग्रगामी मानवचेतना प्रभाव र अस्तित्वविहीन बनेको सन्दर्भलाई प्रस्तुत गर्ने यस कवितांशमा मान्छेको मूल्यहीन अस्तित्वको साक्षी तथा यसको रक्षण र भक्षण दुवैको साक्षी स्वयम् मान्छे नै रहेको विषयबोध गर्ने सन्दर्भमा यस बिम्बको भूमिका सार्थक छ । मान्छेमा रहेको विश्वास, सामाजिक-सांस्कृतिक मान्यता तथा त्यस विषयका बारेमा निर्माण भएका संज्ञानसँग सम्बन्धित मनोवैज्ञानिक पक्षका आधारमा समाज, मानवअस्तित्व, नेपाली समाजको वस्तुता जैविक संरचनाको मानसिक प्रभावजस्ता विषयको प्रस्तुति पाइने यस कवितामा छायात्मक, निजन्धारी, संवेदनात्मक, स्वप्न, यौन र यातुधार्मिक बिम्बको भूमिका कथ्यविषय, अन्तर्वस्तु र प्रतीयमान अर्थ निर्माण गरी जीवनको वास्तविकता प्रस्तुत गर्ने उपयुक्त माध्यम बनेका छन् भने कथ्यको प्रभावकारिता निर्माणमा सांस्कृतिक बिम्बको भूमिका पनि सबल रहेको छ ।

कवितामा सांस्कृतिक बिम्ब

सांस्कृतिक बिम्बको अभिप्राय कवितामा सामाजिक र लोकविश्वासमा निर्माण भएका दीर्घकालीन अभ्यासबाट निर्मित र स्थापित मान्यताको प्रतिबिम्बन हो । समाज, सामाजिक स्वरूप र त्यसमा रहेका विविध सूक्ष्म र स्थूल अभ्यासलाई सङ्क्षेपीकरण गरी लघुसंरचनामा बृहत्तर सन्दर्भको निर्माण गर्नका लागि यस बिम्बको विशेष भूमिका रहनेगर्दछ । सामाजिक संरचनाभित्र सांस्कृतिक रागलाई अभिव्यञ्जिन गर्न प्रयोग गरिएको शब्दचित्रलाई सांस्कृतिक बिम्ब हो (गौतम, २०६०, पृ. ११७) । प्राचीन कालदेखि वर्तमान कालसम्म निरन्तर समाजमा आएका सांस्कृतिक परिवर्तन र विचलनलाई प्रस्तुत गर्नु यस बिम्बको विशिष्टता हो । सांस्कृतिक बिम्बमा समाजमा रहेका प्रथा, परम्परा, संस्कृति, परम्परागत विश्वासका साथै समाजले अवलम्बन गरेका व्यवहारिक पक्षका साथै यसको आर्थिक र सांस्कृतिकतासमेतको प्रस्तुति हुन्छ । परम्परागत संस्कृतिका अतिरिक्त बृहत्तर सामाजिक अवस्थाका अतिरिक्त प्रथाले निर्माण गरेका मिथक, ऐतिहासिकता सांस्कृतिक बिम्बका क्षेत्र हुन् । समाजको विश्वासलाई प्रतिबिम्बन गर्ने सांस्कृतिक बिम्ब निम्नलिखित कवितांशमा भएको छ ।

काँसका थालमा उमारेको जोखानाका बोटहरूले

फेरि पुरोहित र लार्डहरूले

(काँइला, २०३१ पृ. ७५)

यस कवितांशले नेपाली समाजको सांस्कृतिकता प्रथा, परम्परा, लोकविश्वास, धर्म, कर्मकाण्ड र सनातन लोकव्यवहारको अनुशरण र निरन्तरताबाट विकास र सञ्चालित भएको सन्दर्भलाई अभिधार्थमा प्रस्तुत गरेको छ । यस कवितांशमा सांस्कृतिक बिम्बका माध्यमबाट नेपाली समाजका साथै विश्वका आमनागरिकको अवस्थालाई पुरोहित र लार्डहरूका माध्यमबाट मान्छे कसरी उत्पीडित बनेको छ भन्ने सन्दर्भको बृहत्तर पक्षलाई सन्दर्भित गरेको छ । धर्मका नाममा मान्छेलाई विभाजन गरी यही विषयलाई संस्कृतीकरण गर्दै मानव भूगोललाई खण्डित गर्ने मानव सभ्यता र संस्कृतिविरोधी चरित्रका कारण नै वर्तमान मान्छेको जीवन आफैँमा दिशाहीन बनेको विषयलाई प्रस्तुत गर्न कवितामा सांस्कृतिक बिम्बको प्रयोग भएको हो । यस कवितांशमा सनातन धर्म मानिने हिन्दूधर्म र संस्कृतिका अनुयायीको पुरोहितका माध्यमबाट यसभित्र निहित कुसंस्कृति तथा लार्डको सन्दर्भले वैज्ञानिक युगमा आदिमताको अभ्यातर्फ प्रवृत्त गराउने समकालीन अवस्थाको चित्रण भएको छ । दिशाहीन समयलाई गतिशील तुल्याउने दायित्व बोकेको मान्छेलाई ईश्वर र अध्यात्मको अन्धकारमा राखी स्वार्थसिद्ध गर्न लागिपरेका सीमित मान्छेको असीमित भूमिकाका कारण अस्तित्वविहीन बनेको समाज तथा यसलाई गतिहीन बनाउने तत्वसँगको अन्तर्सङ्घर्षबाट केही प्राप्त हुनसक्दाको निराशा, त्यसले सिर्जना गरेको निस्सारता र विसङ्गतिबोधको अवस्थालाई पुष्टि गर्ने सन्दर्भमा सांस्कृतिक बिम्बको भूमिका सशक्त छ । प्रस्तुत कवितामा स्वअस्तित्व रक्षाका लागि सङ्घर्षरत मानवीय पक्षको प्रस्तुतिका लागि सांस्कृतिक बिम्बको अङ्गका रूपमा मिथकीय बिम्बको प्रस्तुति निम्नलिखित कवितांशमा भएको छ ।

ॐ नमः काल स्वाहाः शत्रु भस्मीकुरु स्वाहाः

... ..

भाइलोसको फिलिपलाई

(ऐजन, पृ. ७३) ।

उन्मत्त भैरव

अश्वत्थामाको प्रहारले फेरि गर्भ तुहिन्छ छ कि मेरो ?

... ..

सकिँन, वैतरिणी तार्न

(ऐजन, पृ. ७८) ।

प्रस्तुत कवितामा ग्रिसेली पूराकथाका माध्यमबाट नेपाली समाजको प्रतिबिम्ब प्रस्तुति भएको छ । प्रस्तुत कवितांशमा मानवअस्तित्वको निरस अवस्था तथा सङ्घर्षका अतिरिक्त निस्सार मनवीय अवस्था निर्माण हुनुको कारण र परिणामको विवेचना गर्नसक्ने प्रतिबन्धात्मक परिवेशमा प्रतिरोध प्रस्तुत गर्नका लागि मिथकीय बिम्ब सहयोगी बनेको छ । पूराकविता, पौराणिक कविता, दन्त्यकविताजस्ता पुरानो लोककिंवदन्तीको पुनर्लेखन वा पुनर्निर्माण गरी लेखिएका साहित्यिक कृतिमा सघनरूपमा अविर्भाव हुने मीथकीय बिम्ब हो (गौतम, २०६०, पृ. २४३) । यस कवितांशमा पौराणिक सन्दर्भका रूपमा सनातन धर्मका व्याख्याताले अधिसारेका 'ओंकार', 'काल', 'भष्म', 'उन्मत्त भैरव', 'अश्वत्थामा', 'वैतरिणी' हिन्दू ब्राह्मणगन्थले उत्पादन गरेको ज्ञान तथा प्राचीन ग्रिसेली दर्शनले निर्माण गरेको 'भाइलोसको फिलिप' सम्बद्ध ज्ञानमा विद्यमान समानताका कारण मान्छे परम्परानिष्ठ हुन बाध्य रहेको विषयको प्रस्तुति छ । यस उद्धरणमा प्रस्तुत मीथकीय बिम्ब आर्य र ग्रिसेली दर्शनमा आधारित वैदिक, औपनिषदिक, पौराणिक, लोकविषयक बिम्बका माध्यमबाट मान्छेमा मृत्युचिन्तनको ज्ञान सञ्चरण गरी नियन्त्रण गर्ने परम्पराको ऐतिहासिक पक्षको पुष्टि गर्ने सशक्त प्रमाण हुन् । यस कवितांशमा मिथकीय बिम्ब सिङ्गो कविताको अन्तर्वस्तुमा अवशिष्ट ज्ञान, वैभव, सङ्ख्या, जाति, विचारधारा र सभ्यताका नाममा मानव मात्रलाई नियन्त्रण गरी तिनीहरूमाथि हरेक प्रकारले नियन्त्रण गर्ने तथा विद्रोहको सम्भावित परिवेशलाई नियन्त्रण गर्न मृत्यु र मोक्षको दर्शन अधिसार्ने आदिम कालदेखि वर्तमानसम्म बिस्तार भएको मृत्युको भय देखाई शासन गर्ने बृहत् पक्षलाई सङ्क्षिप्त अभिव्यक्तिमा प्रस्तुत गर्न सक्षम छ । सङ्कटग्रस्त मानवमाज र त्यसको अन्तर्तमा अस्तित्वका लागि सङ्घर्षरत मान्छेको अवस्थालाई प्रतिबिम्बन गर्ने ऐतिहासिक बिम्बको प्रयोग यस कवितामा भएको छ ।

कसले होमिदियो मेरो घर ग्याँसच्याम्बरमा

(काइँला, २०३१, पृ. ८१)

राजा चार्ल्स र मादाम द मोन्तेस्पान्

घुमिसकेछन् कि इतिहासमा फेरि पछिल्लिरबाट ?

(ऐजन, पृ. ७५)

कल्की सिउरेको श्रीपेचभरि बुद्धिले-

हाम्रो त्यही बुद्धिले-

अब फर्केर हाम्रै छाती भत्काउँछ इन्द्रचोकमा ईटहरूमा !

(ऐजन, पृ. ७८)

प्रस्तुत कवितांशले नेपाली राजनीतिमा २०१७ सालको प्रतिगामी इतिहास र त्यसले अपहरण गरेको व्यक्तिस्वतन्त्रताको समकालीन सन्दर्भको प्रस्तुति राजा चार्ल्स र मादाम द मोन्तेस्पान्को ऐतिहासिक बिम्बका माध्यमबाट प्रस्तुत गरेको छ । यस कवितांशमा कथ्यविषयको प्रस्तुतिका लागि इतिहाससम्बद्ध परिवेश घटना र पात्रको साहित्यिक कृतिमा प्रस्तुत गरिने ऐतिहासिक बिम्बको प्रस्तुति मानवअस्तित्व र त्यसको सङ्कटापन्न अवस्थाको सटीक विश्लेषण गर्ने सन्दर्भमा भएको छ । यस उद्धरणमा ऐतिहासिक बिम्बको प्रस्तुतिले नेपाली समाजमा आमनागरिकका साथै सचेत म्रस्ताको सिर्जनात्मक प्रवाहसमेतमाथि लगाइएको प्रतिबन्धका साथै न्यूनतम नागरिक अधिकारबाट वञ्चित मान्छेको निरीह अवस्थालाई सङ्केत गरेको छ । यस अंशमा उद्धृत ऐतिहासिक बिम्ब नागरिकलाई अधिकारविहीन तुल्याउने सम्प्रभूका कृत्य र तिनको दमनकारी नीतिका कारण मान्छेमा उत्पन्न कुण्डा तथा मौनताका कारण उत्पन्न विसङ्गत जीवन दृष्टिकोणप्रतिको आकर्षणका कारण नेपाली समाज नै अस्तित्वप्राप्तिका लागि सङ्घर्षरत तथा निस्सार जीवनयापन गरिरहेको वस्तुथर्थालाई सङ्केत तथा राज्यको गतिहीन प्रतिगामी कदमविरुद्ध प्रतिरोध

अभिव्यञ्जना गर्न प्रेरक रहेको छ । ऐतिहासिक बिम्बका माध्यमबाट नेपाली समाजको वास्तविकतालाई स्पष्ट पार्ने यस कविताशमा प्रस्तुत अन्तर्वस्तु भन्नु स्वतन्त्रताप्राप्तिका लागि सङ्घर्षरत नेपालीको अन्तर्व्यथा हो भने प्रतिकूल परिस्थितिका कारण उत्पन्न निराशा पनि हो । मनोवैज्ञानिक र सांस्कृतिक बिम्बका माध्यमबाट काव्यिक अभिव्यञ्जनालाई व्यञ्जनामूलक तुल्याउने यस कवितामा शिल्पशैलीगत बिम्ब पनि काव्यिक सौन्दर्य निर्माणको आधार बनेको छ ।

शिल्पशैलीगत बिम्ब

प्रस्तुत कवितामा शिल्पशैलीगत बिम्बका रूपमा पारदर्शी, यथार्थ र प्राकृतिक बिम्बको प्रयोग भएको छ । कवितामा प्रस्तुत पारदर्शी बिम्बको प्रस्तुति समाजको वास्तविक शब्दचित्र हो भने यथार्थ र प्राकृतिक बिम्ब समाजको यथास्थितिपरक सन्दर्भको सूचना दिने माध्यम हुन् । प्रस्तुत कवितामा पारदर्शी बिम्ब सिङ्गो कथनले सङ्केत गर्ने प्रतीकव्यवस्थाको सारका रूपमा प्रस्तुत गर्नसकिने विषयका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । कवितालाई बिम्बात्मक तुल्याउनका लागि अनेकौं प्रतीकको व्यवस्था भएको यस कविताका निम्नलिखित अंशमा पारदर्शी बिम्बको सघन उपस्थिति रहेको छ ।

ऐना फुटे.....

आँगभरि टाँगेको एक मान्छे उचाइका ऐनाहरू फुटे.....

ऐनाले टिपेर ऐनालाई दिँदै प्रतिबिम्बहरू

सास फेर्नु ठूलो पारेको स्थिति.....

पारदर्शक स्थिति आँखा खसेर फुट्यो.....

(ऐजन, पृ. ७९) ।

ऐना वास्तविकतालाई जस्ताको तस्तै प्रतिबिम्बन गर्ने माध्यम हो भने फुटेको ऐनाको औचित्य नेपाली समाजको वास्तविकता हो । यस कविताशमा तत्काली नेपाली समाजको प्रतिगामी यथार्थको अभिव्यञ्जना ऐना र यसको स्वरूपका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको छ । यस उद्धरणमा मान्छेको सलाई अर्थात् व्यक्तित्वको अवसान भई आफ्नैका सामु अपरिचयीकरण भइसकेको मान्छेको वास्तविकतालाई प्रतिनिधित्व गर्ने ऐनाका माध्यमबाट नेपाली समाज र मान्छेको व्यक्तित्वको चित्रण भएको छ । स्वच्छ निर्मल पानी वा अन्य वस्तु सीसा आदिको काव्यबिम्बात्मक उपस्थिति पारदर्शी बिम्बको अभिलक्षण हो । यस कविताशमा कुनै पनि वस्तुको स्वच्छता वस्तुसापेक्ष प्रस्तुत गरिने दर्पण वा प्रतिच्छविलाई प्रस्तुत गरिने पारदर्शी बिम्बको अभिलक्षण कथनमा अर्थगत चमत्कृति र श्लेषको निर्माण गर्ने सन्दर्भमा भएको छ भने यसले अखण्डित मानव व्यक्तित्वको छिन्निभिन्न व्यक्तित्वविहीन व्यक्तिको अवस्थालाई पुष्टि गरेको छ । यस कवितामा शिल्पगत बिम्बका रूपमा यथार्थबिम्बको पनि प्रयोग भएको छ ।

..... यो विद्रोहको उत्सव

किन भाग्दछौ ए उखेल्लिँदै रूखहरू रेखामा

... ..

हेरे, जीवनबाट उमकन असमर्थ छन् मानिस !

स्वतन्त्र, केवल स्वतन्त्र हुन मानिस असमर्थ छन् !

फर्केको छु 'साबात'बाट निधार घिसारेर उरूकनिवासी

(ऐजन, पृ. ७६-७७)

प्रस्तुत कवितामा कविता रचनासन्दर्भगत अवस्थालाई जोडेर तत्कालीन समयको वास्तविक चित्रण यथार्थ बिम्बका माध्यमबाट भएको छ भने प्रतिकूल परिस्थितिको मान्छेको वास्तविक चित्रका माध्यमबाट काव्यिक सौन्दर्य निर्माण भएको छ । युगजीवन र युगबाट टिपोट गरिएका तत्कालीन विषय, भाव र सन्दर्भलाई सौन्दर्यीकरण गर्ने यथार्थ बिम्बको अभिलक्षण प्रस्तुत कविताशको अन्तर्वस्तु हो । स्वतन्त्रताको क्षणिक आनन्दमा स्वयमलाई अभ्यस्त तुल्याउँदै गरेको जीवनपद्धतिमा बलपूर्वक लादिएको निरङ्कुशता र त्यसबाट उन्मुक्तिका लागि भएका सङ्घर्षको प्राप्तिविहीन नतिजाका कारण पराजित मानसिकतासँगै अस्तित्वहीन जीवन बाँच्नुपर्ने परिस्थिति र निर्यातिको चित्रण भएको यस कविताशमा मन्छेले मान्छे हुनुको तात्पर्य गुमाइसकेको यथार्थ बिम्बका माध्यमबाट अस्तित्वप्राप्तिका लागि जीवनको सफलताका कोणबाट नभई विफलताका दृष्टिबाटसमेत मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने विषय अभिव्यक्त भएको छ । अस्तित्वरक्षाका लागि समाज र सामाजिक संरचनाबाट एक्लिँदै गएको मान्छेको निरूपायता र सङ्घर्षमा पराजयको यथार्थ प्रतिबिम्बन भएको यस कविताशमा यथार्थ बिम्बका माध्यमबाट काव्यिक सौन्दर्यले उचाइ प्राप्त गरेको छ भने यसको सहयोगी विषयको पुष्टिका लागि प्राकृतिक बिम्बको भूमिका पनि समानान्तर सुदृढ रहेको छ ।

आँखाभरि पर्वत उमारेर सगरमाथाको उचाइ उक्लिरहेका
शान्तिको पदयात्रामा हजारौं सशरीर हस्ताक्षरसित

(ऐजन, पृ. ८१)

हान्निअर अँध्यारोले गाँजला कि

(ऐजन, पृ. ८१)

तरूणीहरू

नील नदीमा खुट्टा धुँदै यन्त्र,

केवल यन्त्र ब्याउँछन्, आजकल

(ऐजन, पृ. ७९) ।

जीवनको कठिनाई र बाँच्नुको सङ्घर्षलाई प्राकृतिक विकटतासँग जोडेर काव्यिक शिल्पको सुन्दर संयोगन गर्ने प्रस्तुत कविताशमा प्राकृतिक बिम्बको प्रयोग भएको छ । समाजव्यवस्थामा लादिएको कृत्रिमता र त्यसले नष्ट बनाएको मानवीय पक्षको दयनीयतालाई प्रस्तुत गर्ने यस कविताशमा मान्छेको द्रुततर प्रगति गर्ने चाहना र त्यसकै बलमा आफूलाई अन्यभन्दा भिन्न तुल्याई अस्तित्वशाली तुल्याउने एषणाले बशीभूत मान्छेको प्रगतिको सूचकाङ्कमा देखिने सुस्त गतिको कारण उत्पन्न निराशाको अभिव्यक्ति भएको छ । यसका अतिरिक्त यस कविताशमा आजका मान्छेकृत हरेक सिर्जनशीलतामा देखिने कृत्रिमताको कारण मान्छे यन्त्र बन्दै गइरहेको तथा जडचेतनाको कारण अभिशप्त बनेको जीवनमा नवीन चेतनाको परिकल्पना गर्न नसकिने अर्थको निर्माणका लागि सगरमाथाको उचाइ र सृष्टि नै मान्छेको नभई यन्त्रको भइरहेको विषय प्राकृतिक बिम्बका माध्यमबाट प्रस्तुत भएको छ । मानवनिर्पेक्ष सौन्दर्यसत्ताका माध्यमबाट काव्यिक सौन्दर्य निर्माण गर्नका लागि उपर्युक्त उद्धरणमा प्रस्तुत भएका प्राकृतिक बिम्ब कविताको कला र भावसौन्दर्यलाई सन्तुलित विन्यस गर्ने उपयुक्त माध्यम बनेको छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत “अस्तित्वको दाबीमा साबातको बैलाउत्सव” कविता आयामेली दर्शन तथा त्यसको प्रतिपाद्य विषयमा आधारित भई संरचित कृति हो । सङ्कटप्रस्त बनेको मानवीय अस्तित्व तथा त्यसका अन्तर्यमा मनोविज्ञानमा आएका भावको चिरकारी तथा तेतनप्रवाह शैलीमा रचना भएको यस कवितामा प्रतीयमान अर्थ प्रस्तुतिका लागि बिम्बको प्रयोग भएको छ । यस कवितामा प्रयोग भएका बिम्ब काव्यिक विषयलाई सङ्क्षिप्त । प्रभावकारी कथ्य निर्माण गर्ने प्रयोजनसँग सम्बन्धित मात्र नभई नेपाली समाजको बाह्य परिस्थितिका कारण आन्तरिक अवस्थितिमा परेको निस्सार प्रभावको विषयलाई प्रस्तुत गर्ने प्रभावकारी माध्यम पनि बनेका छन् । साहित्यिक कृतिमा बिम्बको प्रस्तुति तथा त्यसको प्रयोगगत प्रयोजन कथ्यसन्देशलाई व्यञ्जनाप्रधान तुल्याउनका लागि हो । यस कविताका सन्दर्भमा बिम्बविधान सार्थक छ । प्रस्तुत कवितामा मूलभूत रूपमा मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक र शिल्पशैलीगत बिम्बको प्रस्तुतिले काव्यिक शिल्पलाई सौन्दर्यीकरण गर्नुका साथै भावलाई सम्प्रेषणीय तुल्याउन कारकको भूमिका खेलेका छन् । कवितामा प्रस्तुत मनोवैज्ञानिक बिम्ब नेपाली समाज र यसका अन्तर्यमा रहेका बहुविध विषयलाई अतिसङ्क्षिप्त ढाँचामा प्रस्तुत गर्ने तथा तिनका माध्यमबाट नेपाली जनजीवनको निस्सार परिस्थितिलाई प्रतिबिम्बन गर्न समर्थ छन् ।

प्रस्तुत कवितामा मनोवैज्ञानिक बिम्बका छायात्मक, निजन्धारी, यौन र यातुधार्मिक बिम्बको प्रयोग भएको छ । कविता पठनका क्रममा छायाचित्रको आभाष दिने छायात्मक बिम्बले मानवअस्तित्वको अस्पष्ट र धूमिल अर्थसँग सम्बन्धित बृहत्तर पक्षलाई संश्लेषण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । कवितामा उपस्थित निजन्धारी बिम्ब स्वतन्त्रता गुमाएको नेपाली समाज प्राकृतिक जीवनशैली र अन्धविश्वासको साक्षी र सहारा लिएर बाँच्न विवश रहेको विषयसम्बद्ध प्रतिगामी समाजव्यवस्थाको गर्भालाई प्रतिबिम्बित गर्ने कथ्यनिर्माणको आधार बनेको छ । मानवीय जीवनको विसङ्गत पक्षको उद्घाटन गर्ने यौन बिम्ब तथा कवितामा प्रतीयमान अर्थ निर्माण गर्ने आधार हो भने सङ्कटप्रस्त र मूल्यहीन मानवअस्तित्वको साक्षी मान्छे स्वयम् रहेको सारकथन प्रस्तुत गर्नका लागि यातुधार्मिक बिम्बको प्रयोग भएको छ । प्रस्तुत कवितामासांस्कृतिक बिम्बको भूमिका सिङ्गो मानव सभ्यतालाई ईश्वरीय सत्ताको पारधीन तुल्याउने तथा ईश्वरका सामु मानिसको निरीहताका कारण उत्पन्न निस्सारता र विसङ्गतिबोधको पुष्टि गर्ने आधार हो भने मान्छेको स्वतन्त्रता नियन्त्रणका लागि मान्छेद्वारा निर्माण भएका वास्तविकता प्रस्तुतीकरणको केन्द्रीय अर्थ प्रतिपादनका लागि सहयोगी छ । कवितामा ऐतिहासिक बिम्बले अपहरित स्वतन्त्रताका कारण ओइलाएको जीवनपद्धति र मान्छेको विसङ्गत नियति सिर्जना हुनुको कारणलाई परिभाषित गर्ने अन्तर्वस्तुको आधार बनेको छ । यस कवितामा प्रयोग भएका शिल्पपक्षीय बिम्ब सङ्क्षिप्त संरचनात्मक आवरणमा नेपाली मानसिकता तथा त्यसमा प्रतिबिम्बित अस्तित्वबोधलाई मूर्तता प्रदान गर्ने प्रयोजनका

लागि सहयोगी सिद्ध छन् । सारतः प्रस्तुत कवितामा आएका मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक र शिल्पशैलीगत बिम्बले नेपाली समाजको वास्तविकता र जीवनपद्धतिका विभिन्न सन्दर्भका आधारमा जीवनको त्रिपक्षीय आयाम र गहिराईलाई दिशोबोध गर्न सक्षम रहेको निष्कर्ष प्राप्त गर्नसकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अधिकारी, अनिल (२०७७). सुम्निमा उपन्यासको बिम्बपरक विश्लेषण. *दृष्टिकोण* १०(१). पृ २६५-२७६ ।
<https://doi.org/10.3126/dristikon.v10i1.34576>
- उपाध्याय, हृषिकेश (२०५५). बिम्बविधान. *नेपाली साहित्यकोश*. सम्पा. ईश्वर बराल र अन्य. नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान । काँडा, वैरागी (२०३१). *वैरागी काँडाका कविता*. साभा प्रकाशन ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६०). *समकालीन नेपाली कविताको बिम्बपरक विश्लेषण*. साभा प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०६५). *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २*. (पाँचौँ संस्क.). साभा प्रकाशन ।
- माटा, चन्द्रकला (सन् १९९६). *भारतीय एवम् पाश्चात्य सौन्दर्यशास्त्र*. वाई. के. पब्लिसर्स ।
- विमल, कुमार (सन् १९९८). *सौन्दर्यशास्त्रके तत्त्व*. राधाकृष्ण प्रकाशन ।
- विश्वनाथ, (सन् १९८१). *साहित्यदर्पण*. चौखम्बा संस्कृत सिरिज ।
- सिंह, केदारनाथ (सन् १९९८). *आधुनिक हिन्दी कविता में बिम्ब विधान*. राधाकृष्ण प्रकाशन ।
- Abrams, M.H. (1999). *A glossary of Literary term* (7th ed.), Heinel and Heinel.
- Cuddan, J. A. (2013). *Dictionary of Literary Terms & Literary Theory*. (5th ed.), Wiley-Blackwell.
- Pound, A. (1977). *Sprit of Romance*. Oxford University Press.